

Kőbányai János

Saul fia-napló 2.

A *Saul fia* sikere nyomán a hírek három országban is forgó örvényekbe szippantanak. A mélybe húzó emléktölcsekre a film-fikció epikus váza körül kerüngenek – korántsem fikciós dimenziókban.

A film-fikció szereplői európai zsidók (akik főként eredeti nyelvükön, jiddisül beszélnek) és a jiddissel (ófelnémettel) egygyökerű német anyanyelvű nem zsidók. A német nyelv (és kultúrkör) a kommunikáció *lingua franca*-ja. A zsidóknak kétszeresen is anyanyelve, mert a jiddis nyelvből és kultúrából először a németbe asszimilálódtak, s majd csak azután a Német és a Habsburg Birodalom különböző tartományai és népei nyelveibe és kultúráiba. A halálgárak működésének csúcscsajátó eredményesség bizonyára a nyelvközösség interakció-tradícióján is múlott, rossz belegondolni, hogy minden *haftling* vagy transzport mellé tolmácsot kellett volna beállítani.

A főhős és néhány mellékszereplő az áldozati oldalról magyar, pontosabban Magyarországról kilépett, s ezért a nyelvet beszélő zsidó – például az Nyzisli Miklós alakjára hajazó orvos.

A fikciós világból kilépve: a második világháború-Apokalipszis után a zsidóit az Auschwitz lángjaiba küldő Magyarország és az európai zsidóság elpusztítása terhét magáravállaló Németország egyaránt fennmaradt. S ami kétezer éve nem volt, a film elkészítése idejére valósággá vált – a zsidóknak is termelt időközben (1948) országuk: Izrael. Éppen a filmben felelevenített lázadás volt (a szinte párhuzamos varsói gettőlázadással egyetemben) a tényleges jelentőségéhez képest felbecsülhetetlen léptékű szimbolikus mozzanat, amikor a zsidók szakítottak a Bar Kochba-lázadás (i.u. 132–135) óta folytatott, s ezért tradícióvá szervült stratégiájukkal – nevezetesen, hogy erőszakra nem válaszolnak erőszakkal.

A *Saul fia* olyan történelmi és lelki anyagot hoz felszínre, amely a legelemibb erővel határozza meg az illető országok és kultúrák jelen idejét. Talán először a kultúra történetében ilyen elemi erővel, mert a film, mint az opera, ösztönművészet (*Gesamtkunstwerk*), ezért meghatványozza az irodalom – például Kertész *Sorstalansága* – hatóerejét. (A *Saul fia* filmes eszközökkel, filmre íródott. A *Sorstalanságból* készült adaptáció – 2005, rendezte: Koltai Lajos –

jobb lett volna, ha nem készül el, s meghagyja a mozgóképernyőn, amely a regény minden olvasója előtt óhatatlanul lepereg. Talán szimbolikus mellékkörülménye e film történetének, hogy később a kis költségvetésű film a Kertész-adaptációhoz épített auschwitzzi díszleteket használta – ifj. Rajk László munkáját.)

Egy múltban játszódó alkotás leginkább azt a korszakot jellemzi – ha akarja, ha nem –, amely rászánja magát a visszatekintésre. A költségei okán a film műfajára ez fokozottan érvényes. Az íróasztalnak írt, minimális befektetéssel előállított könyv is egy mítosz, mert a szerző elmélyüléshez kötelező létkörülményei is tetemes költségeket emésztenek fel. (A nagyregények mögött legtöbbször számottevő vagyonok állnak, ezért a jómódúak kiváltsága). Azonban, ha a könyv megjelenik, sőt, az olvasóknak kínálva magát terjesztésre kerül, már milliókban számolható kiadásokat görget. Tehát az irodalom anyagi háttere is jellemzi a kort, amelyben megszülethet, s amelyben hatását kifejtheti. Azonban egy-egy film büdzséje az irodalmi művek anyagi hátterének a sokszorosa – ezért az összeszedése maga is egy szociológiai tanulmány, sőt, (kultúr)politikai láttelel az azt kihordó társadalomról és hatalmi viszonyairól. Olyannyira, hogy szinte majdnem minden esztétikai elemzés ki is tér egy-egy filmalkotás költségvetésére a film recepciója során.

A *Saul fia*, mint erről annyi meghökkent szó esett, szinte százszázalékosan magyar pénzből készült. Sőt: rengeteg külföldi visszautasítás után csak a *Magyar Nemzeti Filmalap* tette lehetővé, hogy megszülessen. Ez a szikár tény talán még egy nem magyar kultúrkörben mozgó számára is sok paradoxont vet fel. Hiszen a kultúra és a politika iránt valamelyest érdeklődők szerte a világban rendelkeznek némi imázssal a magyar társadalom (és nem csak a kormányzatok) holokausztban betöltött szerepéről, valamint a jelenlegi magyar társadalom (amely a jelenlegi kormányzatot demokratikus úton választotta meg) emlékezetpolitikájáról. Azonban a magyar terepen mozgóknak számára még áthatolhatóbb a film finanszírozása hordozta üzenet dzsungele. Ugyanis – a terepen magamat otthonosnak tudva – aki ezt a filmet szereti, azonosul vele, az vérmérsékletétől függően a jelenlegi kormányzatot

(végig nem gondolva: társadalmat) enyhén vagy aláhúzottabban antiszemitanak tartja. Azt a „kulturális erőteret”, amelynek ez az alkotás köszönhető. Mindez szervesen hozzátartozik a film jelenségvilágához.

A kormányzat emlékezetpolitikája – ez sajnálatosan igaz – nem nyújt széles értelmezési lehetőséget, lásd *par excellence* antiszemita írók tankönyvi rehabilitációja (Wass Albert, Nyirő József, Tormay Cécile), a Szabadság téri gábríeles hazugságműnek a felsértett, vérző gigán történt leszuszakolása, vagy most legaktuálisabban a sunyi, mert ún. civil szervezet mögé bújó Hóman Bálint-szoborállítás botránya, amely mögül nem tud/mer/akar kiosonni a kormányzat. (Vajon ha bejön az Oscar-díj, lesöpri-e az emlékmű-bazárrá zsúfolt térről a magyar holokauszttagadás *ún.* Gábríeles mementóját? Amely mellé az orosz málenkij robotban elpusztultakra emlékező művet is terveznek a zsidók beleegyezését óhajtva, pontosan tudván, hogy a megmaradt töredék zsidók élete épp e málenkij robottal érkezett föl- és nem megszabadításnak köszönhető, amely a *Saul fia* megénekelte Apokalipszis-tüzet is eltaposta 1945. január 27-én.)

Épp e *Saul fia* naplórész javítása közben sorjádzott ide a kamenyec-podolszkiji holokauszt-emlékmű felavatásán kommunikált kormányzati megnyilatkozás is: „Fontosnak éreztük, hogy a magyar kormány nevében egy emlékjelet állítsunk az áldozatoknak, ezzel is kifejezve gyászunkat, fájdalomunkat és együttérzésünket az áldozatok hozzátartozói iránt. Egyúttal figyelemfelhívóként mindenkit, hogy egyes akkori magyar kormánybivatalnokok döntése, jóllehet nem számoltak vele, mégis mekkora tragédiához vezetett” (2015. augusztus 28.). Tehát gyászát „fejezte ki” és nem a *felelősségét* a magyar kormány államtitkár-helyettesi szintű képviselője, akinek a „kollektív emlékezet” ellen elkövetett túszejtő (terrorista) akcióját nem más hatványozta tovább, mint a második világháború alatt a zsidók ellen viselt háború magyar frontján az első tömeggyilkosságot (1941) „idegenrendészeti eljárás” maszkírozó, s ezzel emblematikusává vált történész (Szakály Sándor), valamint – ez a legnagyobb szégyen! – mindezt a zsidó szervezetek (MAZSIHISZ, MAZSIKE) képviselői is legitímálták, sőt egy *ún.* magyar holokauszt történésszel (Szita Szabolccsal) egyetemben. A felavatásról szóló MTI-közleményt kommentár nélkül közölte a *Népszabadság* és a *Szombat* is, egyedül a *Magyar Narancs* illetve kritikával.

Természetesen egy demokráciában minden megtörténhet. Igazságtalan lenne azt állítani, hogy ma Magyarországon ne lenne demokrácia – különösen a Rákosi, Kádár, Horthy, de akár a boldog békei-

dőknek nosztalgizált Tiszák rendszeréhez képest. (Vajon Ady Endre, vagy Tisza István a kor és kollektív emlékezete hőse? A kettő egyszerre nem megy.) Csakhogy éppen a film tetemes költségei nem engedik meg ezt a kibúvót. Nemhogy Magyarországon, de egész Európában nem. Teljesen üzleti alapon, azaz a regnáló kormányzattól függetlenül filmet készíteni – ez csak az USA, vagy Hollywood kiváltsága marad, noha a hollywoodi roppant tőkekoncentrációjú, korántsem demokratikus hátterével. (Alapját a maffia működtette kaszinókban termelt pénz tisztára mosása vetette meg.) A *Saul fiúra* egy olyan hagyományú országban került sor, amely még zsigereiben tudja a Lenin felismerte leckét, ami megannyi technikai változás után még mindig érvényben maradt, nevezetesen, hogy „minden művészet közül számunkra legfontosabb a film”. Azonban, és, sőt: ez a film éppen a magyar filmes világ demokratikus önszerveződését lesöpri diktatórikus, sőt egyenesen a miniszterelnökhöz bekötött kegyéből nyerte a lehetőséget, hogy kiröppenjen a világméretű siker s ami ezzel egyet jelent, a világsiker felé.

Más kérdés, noha nagyon idetartozik, hogy a magyar film *ún.* demokratikus önszerveződése teljesen szétverte, lenullázta magát, ezért nem kellett különösebben szétverni, csak a romjait eltakarítani. Úgy látszik – más esetek is ezt példázzák, s ez a gondolat-kiágazás már követhetetlenül messze vezetne –, nem való a magyar filmnek a demokratikus forma, ahogy sok más rendszerváltás kori magyar jelenségnek sem. A magyar film nagy korszaka is egy másik *Hofjuden* (Aczél György) ténykedése alatt futott fel a most megismétlődni tűnő zenitjére. (Az udvari zsidó szerepe és funkciója a középkorban született, amikor a király egy-egy fontos, az ország érdekeit szolgáló feladatot – a saját oligarchái „praedemokratikus” ellenőrzése és jóváhagyása alól kivonva – az ügy hatékonysága érdekében egy zsidóra szignált ki, akiben a viszony különlegessége s a kölcsönös kiszolgáltatottság okán, megbízhatott. Magyarország legtehetségesebb udvari zsidója Szerencsés Imre – ?,? – 1526, Buda – volt, akinek alakját több irodalmi mű is megörökítette. Ha valamilyen sztoriból, ebből jó filmet lehetne kihozni – én Móricz Zsigmond 1918-ban született drámáját használnám a forgatókönyv kiindulópontjának.) Ugyanis el kell ismerni, hogy a kézivezérelt új rendszer nemcsak a *Saul fia* számára hozza a nemzetközi díjakat – és ha ez egy szempont: a magyar mozi látogatottsága növekedését –, hanem szinte minden film számára, ami ma állami támogatást kap, *via* Andy Vajna.

A Vajna-szindróma taszítóan antipatikus a jelenségét megtestesítő kaszinós bulvárceleb figura okán

– azért a Kádár-jobbkéz Aczél György Radnóti Miklós és Vas István legbelsőbb köréhez tartozott, s ha később nem is dicsekedett vele, Pap Károly drámáiban játszott a Goldmark Színházban, s mit nem adott érte, hogy Illyés Gyulát szilveszterkor megbúékolja, továbbá vagyont sem gyűjtött, legföljebb képeket – de ez a – különösen a magyar – kultúrában betöltött, középkori eredetű „udvari zsidó” szerep ebben a meghatározó szegmensben mégis jól működik, felmutatva a magyar társadalomból még kigyomlatlan feudális gyökerek szívósságát. Egy kormányfő szerepe és tehetsége nem sokban különbözik egy jó újságíróétól – nemhiába annyi újságíróból vált később tehetséges politikus –, aminek a lényege (köszönet atyámnak, akitől származik ez a tudás-örökség): „Egy újságírónak semmit nem kell tudnia, csak azt, hogy kitől kell megkérdeznie.” A kézivezérlő kormányfő ezúttal tudta, hogy kire bízta a stratégiailag legfontosabb művészeti ágat. Merészen a magyar értelmiségtől a létező legidegebb mentalitású szereplőt hozta helyzetbe – és nyert.

(Ki, mi a magyar értelmiség? Mindenesetre már régen nem az – jómagam még idetartozom –, amely Aczél György súlya alatt nőtt mint pálma. Egyébként Kovács András Bálint révén, aki a Vajna fölépítette filmes struktúra része, azért apján, Kovács Andráson keresztül képviselve van a progresszív, s bizony a szintén antidemokratikus Kádár-korban kialakult magyar filmes hagyomány. Kovács András – Kide, Erdély, 1925 – „egyébként” az egyik ritka, a „kollektív emlékezetre” hatást gyakorló, 1966-os film, a *Hűdög napok* rendezője. A forgatókönyv alapjául szolgáló, a magyar történelem bűneivel bátran szembenéző regényt Cseres Tibor – Gyergyóremete, 1915 – 1983, Budapest – írta 1964-ben. Ha már zárójelben vagyok, még egy összehasonlító kitekintés a friss, akadémiai tréning miatt szinte automatikusan kített dátumok okán. Nevezetesen az, hogy hasonló recepció ma elképzelhetetlen lenne. A film értékei nem objektívek, de a recepció annál inkább. Én ezt a filmet második gimnazistaként, a kalocsai I. István Gimnázium dísztermében láttam – az iskola valamennyi tanulója és a tanári kara jelenlétében, a vetítést a film alkotóival vita vagy beszélgetés követte. Ennek a tartalmára sajnos nem emlékszem, arra annál inkább, hogy ez az alkotás mély nyomot hagyott bennem. Ez az egyik első „zsidó élményem”, mégpedig nem zsidó oldalról, ugyanis ilyen oldalt ekkor még a neveltetésem programja nem ismert – nem véletlen lettem apám ötletéből a magyar nép sűrűjébe, a kalocsai Hunyadi János Középiskolás Kollégiumba bedobva legfogékonyabb koromban – ahogy ké-

sőbb kommentálta ezt a döntését: „hadd legyen ez a zsidó gyerek beojtva a magyarságba, mint ahogy a szőlőfajtákat nemesítik.)

A jelenlegi kormányzat kritikájával minnek is foglalkoznék, nem tiszttem, nincs is hozzá kellő ismeretem. A tárgyam a *Saul fia*-jelenség, s ezért a létrejötté lehetősége is. Ennek kulcseleme az ellentmondás: a holokauszttal – a gyökereivel, a körülményeivel s a traumájával – való szembenézés folyamatos hiánya a rendszerváltás óta, mely hiány a magyar holokauszt 70. emlékéve nyögvenyelős kipipálásába hanyatlott (a botránya oldaláról: csúcsozott ki), majd mindez után, vagy inkább mindezzel párhuzamosan a jelenlegi kormányzat antidemokratikus kézivezérlése egy olyan filmnek biztosított lehetőséget, amely szinte brutális esztétikai erővel és történelmi koncepcióval kényszerít az eddig vétkesen elmaradt szembenézésre. Mégpedig akkor, amikor ez a közhellyé koptatott *ún.* szembenézés (az elkoptatásban sajna megvan a szerepem) lehetősége a „nem zsidó zsidók” és a magyar zsidóság elpusztításáért a felelősséget pszichésen és kulturális emlékezet szinten elhárító magyarság betonként kötő (szerintem: látszat) érdekegyezése eredményeképp örökre lejátszani látszik. (Talán ezt tetőzte be szimbolikus erővel az ELTE II. világhá-búban elesett oktatóinak állított emlékmű, amely nemcsak vétkesen, de tudománytalanul is – a tudomány templomában – nem tett különbséget a II. világháború és a *zsidók ellen viselt háború* között, s ez alkalmat teremtett, a „nem zsidó zsidók” vagy liberális értelmiség (belátom, ez „csurkásan” hangzik, noha csak két fogalmat tettem egymás mellé, nem én, hanem a valóság) vezérképviselője, a rendszerváltás kora nagy megmondója, György Péter (Budapest, 1954 –) és a kormányzat képviselője, Balogh Zoltán erőforrás (Ózd, 1958 –) emlékeztetéstérítő kézfogójára – az eme intellektuális erődemostráció előtt meghajolva bókoló zsidó szervezetek vezérképviselői – MAZSIHISZ, EMIH – jelenlétében.)

(Ez volt egyébként egy töretlen próbálkozás-sorozat beteljesülni vélt állomása. György Péter Szabó István *A napfény íze* című filmje kapcsán már korábban is próbálkozott hasonló ideológia jegyében. Amikor kukoricára térdepeltette az eleddig egyetlen Oscar-díjas rendezőnket, mert csak a munkaszolgálatosok tragédiáját ábrázolta, s a szegény keretlegényekét pedig nem – „Sorsválasztók”, *Élet és Irodalom*, 2000. febr. 11. Nem csak a dühös vitacikkemre emlékszem e film kapcsán – „Az asszimiláció íze”, *Élet és Irodalom*, 2000. márc. 31. –, hanem az atmoszférára, amely akkor rányomta bélyegét, a tizenöt évvel ezelőtti Budapestre: mi min-

dent vártunk a filmtől, milyen hevesen beszéltük meg, s bizony erről is kellett nem egy szemináriumi előadást tartanom Jeruzsálemben, az egyetemen, vagy baráti társaságban, ahová a filmet értelmezendő hívtak meg, mert ez a kifejezetten magyar zsidó elbeszélés is hevesen érdekelni kezdte a világot. Ezt a világfigyelmet a legjobban megérezkíti Heller Ágnes „A parnevük kora” (*Múlt és Jövő*, 2001/1) című írása, mert azonnal hozzá fordultam eligazító és iránymutató írásért mint szerkesztő és tanítvány – s ahogy a *Saul fia* esetében is, a repülőterre kocsit küldve és moziba hajtva vele, mert mindkét esetben New Yorkból érkezett, s repült tovább valahová. Íme az atmoszférát megérezkítő írás felvezetése: „Hadd kezdjem egy személyes megjegyzéssel. Ebben a félévben New Yorkban tanítok, s így otthoni barátaimmal a modern technika egy remek találmányán-az, e-mailen- keresztül érintkezem. Ez a műfaj többnyire arra szolgál, hogy életjelet adjunk és kapjunk egymásról, beleértve az egészségügyi bulletint és a politikai-meteorológiai jelentést is. Idén februárban azonban valami meglepő történt. Egymás után jöttek a beszámolók Szabó István *A napfény tze* című filmjéről, melyről addig még csak nem is hallottam. Méghozzá igen szélsőséges beszámolók. Egyesek rajongtak érte, mások utálkoztak tőle, egyesek azt mondták, hogy ez a legigazabb film, amit hosszú idő óta láttak, mások azt írták, hogy minden kockája hazugság. De egyben mindenki egyetértett: abban, hogy nekem ezt a filmet okvetlenül muszáj megnéznem. Így, miután február végén két és fél napot Budapesten töltöttem, szakítottam időt arra, hogy elmenjek moziba (ahová sosem szoktam járni). Az első dolog, amin elcsodálkoztam, hogy hétköznapi fél háromkor tele volt a mozi, hogy egy film, mely vihart kavart az értelmiség körében, érdekli a nagyközönséget is. Nem bántam meg, hogy elmentem. S utólagosan el is olvastam mindazokat a kritikákat vagy egyéb írásokat, amelyekhez akkor hozzáfértem: György Péter, Földes Anna, Gera Judit, Haraszti Miklós és Vitányi Iván írásait és Popper Péter interjút. Tudom, hogy azóta sokan szóltak még hozzá a vitához. Az írásait nem volt módomban olvasni. A következőkben tehát nem írok magáról a vitáról, és csak akkor hivatkozom egy-egy írásra az említettek közül, ha okvetlenül szükséges. Tiszteesség kedvéért előre elmondom, ami úgyis ki fog derülni a későbbiekben: Vitányi Iván írása áll hozzám a legközelebb, és György Péteré a legtávolabb.”)

Most azonban ez a kivételes – a cannes-i siker nyomán a kulturális jelentőségén és funkcióján felül emelkedő alkotás mégis újrakezdheti a sokszor el-

vetélt gyászmunka-diszkurzust. Ez lehetne a film legáldásosabb küldetése. (Ez a lehetőség már egyszer felvillant Kertész Imre Nobel-díja nyomán is, hogy sürgősen visszamaszatalódjon a fent említett érdekszövetség kijelölte helyére.)

Azonban lehet, paradox módon, a Vajna-jelenség és lehetőség pozitív példája egy mélyebb, katasztrofálisabb kulturális helyzetre világít rá.

A magyar értelmiség kiöregedésére, mégpedig úgy, hogy nem nyújtotta át a staféta-örökséget a következő nemzedékeknek. (A *Saul fia* három meghatározó alkotója nagy kultúrák aurájában szocializálódott, New Yorkban és Párizsban: emigráns létben. Röhrig Géza két évtizede New Yorkban él és alkot, a tizenkét éves korától a francia fővárosban nevelkedő Nemes Jeles László édesanyja, Kiss Anikó, Scheiber Sándor legközelebbi munkatársa és a rendszerváltás előtti ellenzék tagja párizsi emigrációja révén Franciaországban eszmélkedett, a film társ-forgatókönyvírója, Clara Royer a magyar zsidóság holokauszt előtti világszínvonala igazgatójában a magyar nyelvet és kultúrát elsajátító tősgyökeres francia.) Ha tévesen ítélném meg a magyar értelmiség kontinuitását, s mégis létezne ma a Horthy-, a Kádár-korhoz hasonló színvonalú magyar értelmiség, akkor ez az értelmiség e rosszhírsajtójú rendszerekkel szemben – a magyar történelem eleddig legszeleesebb demokráciájában! – nincsen olyan érdek- s értékközvetítő helyzetben, hogy a jelenkori történelem kulturális folyamatait (politikáját) befolyásolja. Ebben a kontextusban kell értékelni azt, hogy egy kiöregedett hollywoodi producernek kell – szintén emigránsnak, egy más oldalról „migránsnak” – a magyar filmművészetet a saját tradíciói vágányára lökni. Ugyanis a jelenlegi kormányzatnak nincs kulturális háttérhátszága, szakértője, embere. (S attól tartok: érdeklődése.) Nincs kitől kérdezzen! Vagy: nincs kérdezési helyzet. (Még Gömbös Gyula is megvillantott egy Új Szellemi Frontot, s leült Móricz Zsigmonddal, Németh Lászlóval kávézni, beszélgetni, más kérdés, hogy milyen sikerrel.)

Ez páratlan helyzet a magyar történelem során.

A kultúrát, ezt a stratégiai nemzeti „erőforrást” ugyanis a „nemzeti erőforrás” kiadta gebinbe. S bizony, Fekete Györgyhöz és az alája préselt, de már az egész magyar kulturális infrastruktúrát megszálló szervezethez nem jut el a szakmai és élettapasztalat, valamint tudás, ami azért egy emigráns zsidó parókakészítőhöz – igaz, Hollywoodban – mégiscsak. Szerintem az antiszemita írók tantervbe emelése, a minden történelmi háttér ismeretét nélkülöző emlékmű-merényletek sora nem az antiszemitizmusból fakad. Hanem abból, hogy – hadd ismétél-

jem atyám bölcsességét: nem kell tudni, csak tudni kitől megkérdezni – nincs kitől kérdezni. Ugyanis a rendszerváltás indulásakor a magyar értelmiség – politikusi elit híján – oly mértékben ártotta bele magát a politikai-hatalmi küzdelmekbe, hogy a kérdésre nyitottsága megszűnt, s ezért alkalmatlanná degradálta magát. Ün. pártsemleges értelmiség nincs. S ez legalább olyan katasztrófa, mint a mai kormányzat, lehet, kényszerpályája. Nevezetesen a kultúra idegesítő terhe alól való felszabadulásának előttünk lezajló folyamata, amely szerintem sokkal elszegényítőbb következményekkel jár, mint akár a kétségtelenül szerves társadalmi folyamatokból és kultúrából, ezért szükségesen antiszemitizmussal is terhelt tradíciókhoz történő visszatérés.

Imádkozunk még több „udvari zsidóért”?

Ezt a gondolatsort itt azonnal el kell vágni!

A filmnek magának van egy olyan dramaturgiai-olvasati lehetősége, amely szintén magyarázatul szolgálhatna a főt elemzett dilemmára. (Azonban Vajna és emberei tényleg nem állhattak ideológiai megfontolás pressziója alatt, mert ez a kultúrára minden idegszállával figyelő, a kultúrának elkötelezett érdeklődést feltételezne, a Révai József, Aczél György vagy csak egy Rényi Péter típusú diktátorszolga cenzorok őszinte buzgalmát és szakértelmét. Ilyen csak Budapesten, s nem pedig Hollywoodban termelődik ki.) A filmben ugyan beszélnek magyarul, elhangzik egy magyar város neve is – a már régen nem, de a film történelme idején rövid időre újra Magyarországhoz tartozó Ungváré –, de maga az elbeszélés Magyarország területén kívül játszódik. A „bad guy”-ok a németek, az áldozatok pedig nem magyar, lengyel, görög stb. zsidók, hanem újra – akár az első Apokalipszis idején, a két Apokalipszis közötti tapasztalatokat és kultúrákat levetve: zsidók. A film nem mutatta a kassai vonatállomáson a mozzanatot, amikor az áldozati szereplők kigördültek a magyar történelem keretei közül, ki a világtörténelem, ki az Apokalipszis borzalmisságában lenyűgöző színpadára, ahol a *Saul fia*ban két három napnyi zötykölődés után megérkezve találkozzunk velük. Ez a narratíva magyar közegben akár megerősítheti a gábrieles arkangyal hazug üzenetét – persze nem a világtörténelem, hanem a partikuláris magyar történelem fővárosában, tehát az erről való képzelgésnek fikarcnyi lehetőséget sem adva. A *Saul fia* ugyanis nem a magyar történelemet ábrázolja, hanem az ember történelmét. Ennek az a magyar vonatkozása, hogy a magyar történelem – és nem a magyar zsidók történelme – itt, ezen az auschwitzi Armageddon-ponton csatlakozott be a világtörténelembe. Az egyik történelemből a másikba átzökkenés mozzanát a magyar tör-

ténelemtudomány sem hangsúlyozta ki. (Csak a Kertész *Sorstalansága*, amely ennél is tovább ment, ettől páratlan elbeszélés, mert nemcsak bemutatta az átmenet mozzanatát, de a regény utolsó lapjain, a világtörténelmi tapasztalat után a partikuláris történelemben való visszatérés lehetetlenségét és hiába-valóságát is.)

A film számára egyik bázisul szolgáló könyv a nagyváradi Nyiszli Miklós magyarul írt és előszőr Budapest, Zsolt Béla *Szabadság* című hetilapjában 1946-ban, folytatásokban megjelent *Mengele boncolóorvosa voltam* című könyve (a film után kvadrofón élmény volt olvasni) szintén nem említi semmilyen magyar vonatkozást a nagy világtörténelmi szcena tanúságában. Illetve egyetlen bekezdést – de az villámfényként világítja meg a holokauszton belüli magyar holokauszt-elbeszélését. Talán nem lógott volna ki a film világtörténelmi kontextusából, ha a gázkamrát túlélő fiú szívébe fecskendezett benzinjekció gyilkos pontosságával feljegyzett megfigyelést beleszövi a forgatókönyvíró a gázkamrában sikoltozó áldozatok holmijait rendszerező *sonderkommandó*ok beszélgetésébe.

„Az aranyfogak sósavas oldattal teli cinkvederbe kerülnek, míg a csont- és húsrészeket a sósav lemarja. A halottakon található egyéb arany- és platinatárgyak, gyöngyök, nyakláncok, gyűrűk külön erre a célra szolgáló csukott ládába kerülnek. A fedelén lévő nyíláson dobják be az értéktárgyakat. Az arany súlyos fém. Nyolc-tíz kilóra becsülöm, ami a krematóriumban naponta összegyűl. Természetesen a transzportoktól is függ. Vannak szegény és gazdag transzportok, aszerint, hogy honnan irányították ide őket.

A magyarországi transzportok teljesen kifosztva érkeztek a rámpára. A hollandok, a csehek, a lengyelországi tartományok transzportjai több évi gettóélet után is megőrizték ékszereiket, aranytárgyaikat, dollárjaikat. Hatalmas kincsek birtokába jut így a Harmadik Birodalom.”

Lehet, jól jön a mai emlékezetpolitika számára, hogy a *Saul fia* döbbenetes szuggesztíója szinte feledteti, hogy az Auschwitz-Apokalipszis csúcsrajzátadásában pusztult el a magyar zsidóság. Tehát Auschwitz egyúttal a magyar Apokalipszis is. (Amennyiben a német pusztító gépezet számára kiszolgáltató zsidónak számító embereket, ha posztumusz módon is visszaminősítenénk magyaroknak, vagy akár csak magyar zsidóknak, akkor a „nemzeti létnek” milyen megsokszorozódott „nagy temetője” Mohácshoz képest.) Zsidóitól függetlenül Magyar Apokalipszis, mert a magyar történelem-

nek (társadalomnak) ez volt a világtörténelemmel való nagy találkozása. Ahol a *Jó* és *Rossz* armageddoni csatájában a magyar társadalom a *Rossz* oldalán állt. E felismerés nélkül, vagy elfojtása révén ez a film megmarad – ahogy a *Népszabadság* kritikusi minősítették – egy jól megcsinált, a nemzetközi porondon is konvertibilis „thriller”-nek.

Egy vidéki gimnázium diákjai Nobel-díjat követő buzgalomban, Kertész Imre ingyen osztogatott *Sorstalanságát* széttépték és elégették. Radnóti Miklós-kötet is került máglyára akkoriban. Bármilyen nemzeti „kollektív emlékezetbe” emelés – ún. „szembenézés” – lehetősége reményéről beszélni ma már megalázó kudarc, sebekben való mazochista matasztás. Ahogy a kassai állomáson a magyar nép és a magyar zsidóság történelme, a „kiszántás” végső aktusával – amikor a sokak, Kertész által is leírt, magyar kiskatona, felszáll a vagonba, és vízért cserébe a vagonba zsúfoltaktól az értékeiket kérte, az „ideológiai”-nak is tekinthető indoklással, hogy mégiscsak magyarok, miért jutna a holmi a németeknek (lásd Nyiszli visszajelzését e gesztus sikeréről) – végzetesen kettévált. S e kettéválásban, hiába élünk együtt, az emlékezetünkkel is ugyanez történt. Erre nyomósabb bizonyíték van, mint a rendszerváltás során végighúzódnó ún. viták, legutóbb az ún. *Gerő–Romsics* történészekről elnevezett purparlé (2012–2013), amely véletlenül sem tekinthető az ún. *Historikerstreit* (1986–1989) pandantjának, sem színvonala okán, sem abból a szempontból, hogy elmozdított volna valamit az ún. megbékélés irányába.

Az egymástól tartósan különélő, azaz külön kollektívákra szakadt emlékezet már az emlékek megágyazó eredetben megkezdte a maga külön-külön életét. Még a nem túlélő magyar zsidók is elkezdtek életük tapasztalatát a legkülönbözőbb formákban megörökíteni. Vajon Radnóti Miklós vagy Ámos Imre nagy tanúságai nem ebből az igényből, s az Ószövetség szövegeitől egyenes vonalú tradícióból fakadtak-e? Számtalan, az élettől megfosztás okán félbemaradt naplóról tudunk, megírásuk ugyanabból a kollektív emlék számára anyagot szolgáltató igényből fakad, mint a túlélők bonyolultabb tanúságai, mert azok a túléléssel, az elpusztultak felé elszámoló magyarázattal is megterheltek. Egy ilyesfajta napló, amelyet nemrégben kiadtam, ezzel a felütéssel kezdődik: „Tizenhét hónapja vittek el, Gyurikám. Egy pókhálófonálynai lehetőség az, amibe kapaszkodom, hogy elhissem magammal, hogy talán mégis élsz. Ennek a vékony fonálnak nem szabad elszakadnia, ha azt akarom, hogy életemnek még célja legyen. Ezért is folytatom ezeket a feljegyzéseket, és abban az illúzióban ringa-

tom magamat, hogy veled beszélgetek, és várom a hírt, hogy élsz, és valamikor visszajössz” (Bálint Ármin: *Feljegyzések Gyuri fiam részére*, 2014.). Dacára a Gyuri fiú ismert, sőt: ikonikus voltára – Bálint Györgyről (Budapest, 1906 – 1943, Sztarij Nyikolszkoje) van szó –, a holokauszt-emlékezettel gyakran operáló sajtót egyetlen recenzióska erejéig sem érdekelte. Nemes Jeles László apja, Jeles András (Jászberény, 1945 –) *Senki földjén* című 1993-as filmje is egy Auschwitzba deportálás félbeszakította naplót használ kiindulópontul, Zsolt Béla nevelt lánya, Zsolt-Heyman Éva Nagyváradon vezetett tanúságát.

A háborút követő években rengeteg tanúságnapló és visszaemlékezés jelent meg a kollektív emlékezetbe szervítés s vele egyúttal a traumakibeszélés igényével. Az ezzel foglalkozó tudomány ezt a tanúságirodalmat a tanúságtevők neme, nyelve és a tanúság papírravetésének időpontja szerint rendszerezi. Ugyanis a magyar holokauszt-emlékezet a legkülönbözőbb nyelveken íródott – nemcsak azért, mert a tanúságtevők nem tértek vissza a „holokauszt földjére”, Magyarországra, Lengyelországba, Litvániába s más: főleg kelet-európai kibocsátó országokba, hanem azért is, mert az anyanyelven elszenvedett trauma nem viselte el az anyanyelv nyújtotta közelséget. Erről a doktorátusomat elfogadó bizottság egyik tagjától, az amerikai-izraeli professzornőtől, Sidra Ezrahitól hallhattam sokat a két szemináriumán, egyiken még angolul, a másikon héberül – ahol a szeminárium közönségének az akkor éppen Nobel-díja okán a figyelem központjába kerülő Kertész Imréről első héber nyelvű előadásomat is tartottam. A holokauszt-irodalom diszciplínát is megalapozó könyvei: *By words alone, The Holocaust Literature*, Chicago, 1980, és *Booking Passage, Exile and Homecoming in The Modern Jewish Imagination*, Los Angeles, 2000. A New York és Budapest között ingázó Louise O. Vasvári – Gézának egyébként barátja, az ő közvetítésével ismertem meg – a magyar kultúrkörben főleg a nők visszamelékezéseinek kiemelkedő elemzője. („Annak átka, ha valaki művelt, zsidó és nő: holokauszt-túlélő orvosnők életírása.” *Múlt és Jövő*, 2012/1, 10–34.; „Magyar nők holokauszt-életírásai a megosztott nemzeti emlékezet kontextusában 1944–2014.” *Múlt és Jövő*, 2014/3, 64–84.)

Sok tanúság úgy került a könyvkiadásba – s vele a könyvtárak archívumaiba –, hogy eredetileg a szűk család emlékezetének, gyerekek, unokák szá-

mára készültek, hogy majd továbbadják, mi történt a holokauszt alatt a szüleikkel, hiszen ez a kulcs nemcsak a szülők sorsa megértéséhez, de a sajátjukéhoz is, amihez ezer szállal kötődnek, ha mással nem – a döntéssel, hogy a holokauszt ellenére vagy éppen arra válaszol, a folytatás, azaz: a gyereknevelés és nevelés mellett döntöttek. (Megszámlálhatatlan ilyen, húsztól száz oldalig terjedő emlékezést őriznek a családok.) Az elhallgatás csak a zsidók „nem zsidó zsidók” csoportjának a specialitása, akiknek a gyemekei – erre is számtalan emlékezés és interjú a tanúság – úgy tudják meg a maguk zsidó eredetét, hogy miután az iskolából antiszemita szövegek szajkózásával tértek haza, ami már a születés titkát őrző szülőknek is több volt a soknál, s ezért a tükör elé állították őket, hogy szemléljenek meg egy ismerős zsidót. (Lásd Erős Ferenc – Kovács András – Lévai Katalin: „Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok?” Interjúk, *Medvetánc*, 1985/2–3. szám.)

Az emlékezés-tanúság egy másik formája és lehetősége az interjú. Amikor az emlékezet abból a helyzetből kerül rögzítésre, hogy leginkább a holokauszt második vagy harmadik nemzedékéhez tartozó fiatalabbak számára fájóan hiányzik a „kollektív emlék”, s ezért faggatják ki a holokauszt tapasztalatával rendelkezőket. Magam is kérdeztem ilyet: *Légy áldott*, 1998; *Bicikliző majom*, 1998; *Zsidó szellem ma*, 2000, sőt: a nem zsidóként átélt tapasztalat gerincére is szerveztem egy interjúsorozatot – kivételes emberekkel, akik a könyv címére hajazó alapérzéssel összegezték életüknek ezt a szakaszát: *A nemcselekvés bűntudata*, 2014. Azonban nemcsak interjúvörök, de zsidó intézmények is foglalkoznak azzal, hogy a lehető legtöbb le nem írt tapasztalat becsatornáztassék a „kollektív emlékezetbe” – a legismertebb a *Spielberg Alapítvány*, amely a tapasztalat rögzítést videóinterjúk formájában szervezi és archiválja, de van ilyen programja a washingtoni *Holokauszt Múzeumnak* és a jeruzsálemi *Jad Vasém Emlékhelynek* is, mely kutatóhelyek a magyar holokauszt emlékei összegyűjtésével és tárolásával is foglalkoznak.

A kollektív emlékezetbe emelő igény a maga szerves kihordási idejét alig kivárva a túlélők fikciós prózájában is hamar felbukkant. Keszi Imre (Budapest, 1910–1974, Budapest): *Elysium* (1959); Gera György (Nagyvárad, 1922–1977, Budapest): *Terelőút* (1972); vagy Ember Mária (Abádszalók, 1931–2001, Budapest) *Hajtűkanyarja* (1975), amely a *Sorstalanság* évében jelent meg és még számtalan kevesebb ismertségre szert tett munka, amelynek pontos bibliográfiájával – egyáltalán a magyar holokauszt-irodalom diszciplínájával – adós az irodalom- és történelemtudomány. (Adós, írja a – sajna

– zsurnalizmuson nevelkedett rutin anélkül, hogy rákérdezne, hogy ki és kinek „adósa”? Mindazonáltal egy ilyen bibliográfiáról meg kell emlékezni, mert ezt is a zsidó kollektív emlékezés-igény hozta létre. „*Hogy a magyarországi zsidóság fasizmus okozta tragédiájának adatait kutassuk fel és történetét hitelesen írjuk meg. Egy évtizednek kellett eltelnie, míg a Conference on Jewish Material Claims anyagi segítségével ez most megvalósulhat. Az első kiadvány e bibliográfia, amely a további munka alapvetése és elengedhetetlen segédeszköze*” – ahogy a sajnos betiltott és bezúzott, s ezért csupán néhány könyvtár tulajdonában fennmaradt kiadvány bevezetőjében írta Scheiber Sándor. Geyer Artur: *A magyarországi fasizmus zsidóüldözésének bibliográfiája 1945–1958*, Budapest, 1958. MIOK – Országos Rabbiképző Intézet.)

Az emlékezés persze nem egyszerű folyamat, csak elkertülhetetlen. Nemzetközi példáját is ismerjük, s azt is, hogy sokszor életeket követelt. Tadeusz Borowski, Jean Améry, Primo Levi. (Az egyik legismertebb magyar holokauszt-emlékezés szerzője, Ember Mária a *Hajtűkanyarban* egy kisfiú szájába adta a saját élményeit, utolsó könyvében azonban „2000-ben fogunk-e még élni?” egyes szám első személyben beszélt. Elmondta nekem, hogy egyre hatalmasodó halálos betegségének fájdalmai adták az erőt és az ellenpontot, hogy megküzdjön a lelki gyötrelemmel, amit számára az emlékezés jelent.)

A fent felsorolt emlékezés(gyász)munkák kizárólag zsidók vagy magyar zsidók traumaoldó és emlékezetbe szervítő tevékenysége nyomán jöttek létre. Ezekben az emlékezésekben jelentős szerepet kapott az emlékezés tárgya természeténél fogva is a másik fél, a másik oldal: a magyar, ha úgy tetszik: a nem zsidó magyar, avagy a holokauszt viszonyában: az *elkövetők* természeti, társadalmi és emberi környezete. Sőt: a két „oldal” interakciója is.

Kié ez az emlék? Milyen entitás „kollektív emléke”? Nem kell (ön)kirekesztőnek lenni ahhoz, hogy erről az emlékről ne lehessen megállapítani, hogy márpedig ez kizárólag a zsidók vagy magyar zsidók „kollektív” emlékezete. S sikerük (mint éppen most is: világsikertük) alapja, de leginkább a mindennapi túlélésükhöz szükséges egészségük feltétele.

Vajon lehet-e a holokausztnak olyan emléke, olyan „kollektív emlékezete”, amely közös? Amely a holokauszt utáni magyar társadalom – nem (oly hamisan) nemre, fajra, vallásra tekintet nélküli, hanem a holokausztban elfoglalt hely/oldal alapján: elkövetőkre és áldozatokra tekintet nélkül „kollektív emléke”?

Mert ez a tét.

Azt könnyű belátni – különösen a *Saul fia* megjelenítette Apokalipszis kereteiben kényszerülünk erre, hogy a gázkamrába, majd a hamvasztókemenékbe küldöttek népe s az őket ilyen kegyetlen módon odaküldők, s magát az elpusztítást lebonyolító népe (oldala) nem lehet egy entitás. S azt is tudjuk, hogy a holokaustt nem olvasztó-, de fölémészto tégelyében pusztult el a magyar zsidóság túlnyomó része – kiheverhetetlenül, vissza nem növeszthető hatállyal. Akkor is, ha ezt az odavezető utat a film nem ábrázolja (mert nem ez volt a dramaturgia célja), de a film nézői – a zsidó nézői bizonyára – rendelkeznek e háttértudással.

Ugyanakkor e különbségtétel nélkül nem lehet rákérdezni a közös „kollektív emlékezet” lehetőségére. (S vele a film magyar recepciójára – amelynek nézői bizonyos, noha eltérő, mert minden emberre jellemző „kollektív emlékezettel” rendelkezve ülnek be a vetítésre.)

Mitől lett különválasztva a magyar zsidók „kollektív emlékezet”? Attól a szintén egyéni emlékekből homogenizálódott, s hetven év távlatából szintén kirajzolódott kollektív emlékezettől, amellyel a magyar zsidóságot Auschwitz-Apokalipszisba küldők kollektívuma rendelkezik. Ez annál is inkább stratégiai emlékeanyag, mert a magyar zsidókat és magyar nem zsidókat egybefogó kollektívumnak csak akkor lehet majd egyszer közös emlékezete, ha ezek az emlékek egymással valami közös nevezőre jutnak, amit a köznyelv megbékélésnek hív, a pszichológia – hiszen ennek a tudománynak van legtöbb köze az emlékhöz s a vele való együttéléshez – közös gyász munkának nevez.

Ezért elkerülhetetlen rákérdezni, illetve rákeresni az otthonmaradtak, a *judenreinné* tett magyar társadalom kollektív emlékére a holokaustttal, pontosabban a magyar társadalomból „kiszántott” zsidóival kapcsolatban.

Van ilyen?

Ez talán nem jó kérdés, mert ha igaz, amit a történelemtudomány állít, hogy a magyar zsidókat törvényekkel, rendeletek sorával, de leginkább a végrehajtás során kiszakították a magyar társadalomból, akkor ennek van emlékezete, mert az emlékezet, hasonlóan az energiához „nem vész el, csak átalakul”.

A célravezető kérdés: hol van ez az emlék, az elkövetők emlékezete?

Például a történészek kimutatták, hogy majdnem minden deportált nő hüvelyét megmotozták. Van egyetlen bábaasszony emléke, netán gyónása erről a rettenetes aktusról? – mert sokan dolgoztak ennyi hüvelyben. Vagy a Kertész Imre, Ember Mária – és annyian – leírta kiskatonáé, aki a magyar határon

benyitott a marhavagonokba préselt embermasszához, és elkérte az értékeket, mert „maradjon mégis magyaré”, vagy vizet kínált értük cserébe. S hol rejtőzik a kétszázezerre becsült, deportálásokat lebonyolító államigazgatási dolgozó emlékezése? A zsidókat a Dunába kísérő-lövő nyilas suhancoké? A zsidó vagyontok kiigénylőie... Sikerült volna megőrizni egy életen keresztül kimondatlanul hagyva az *elkövetés emléket* – a zsidók emlékének a pandantját? Ha más közeg nem, de belső családi alkalmak, szeretkezés utáni nagy feltárulkozások, részegségek, halálos ágyak is érintetlenül és továbbadatlanul hagyhatták? (Egyedül Fábry Zoltán *Utószezon* című filmje – 1966 – vetette fel ezt a lappangó és tisztázatlan emlék-fojtogatást.)

Miért hiányzik, vagy inkább miért akadt meg a magyar (a nem zsidó magyar) kollektívum emlékezete – éppen legtragikusabb „zsákutcája”, legtraumatikusabb fordulója vonatkozásában?

Noha nem zsidó még nem voltam, s nem is lehetek, de azért rendelkezem annyi empátiával, hogy átérezzem, hogy az elkövetők kollektív emlékezetéhez tartozni – mégpedig ilyen gyilkosságban, amit most a *Saul fia* oly bőrön átélhető érzékletességgel feltár – sokkal nehezebb és traumával terheltebb, mint az áldozati szerep emlékével megbírkózni. Ettől még marad a kérdés: miért nem néz szembe ezzel az emlékkel a magyar társadalom, miért hiányzik ennek az irodalmi-művészeti reprezentációja? És milyen következtetést lehet/tanácsos az emlékezetszakadásból levonni?

Erre a kérdésre válaszolni – bevallom – meghaladja a kompetenciámat. Azonban a *Saul fia* (és a Kertész Imre *Sorstalanságának*) recepciói modellje talán megvilágítja az emlék-elutasítás egyik mozgatórugóját. Ennek az az oka, hogy már létezik egy másik kollektív emlék, amely a normateremtés igényével lép fel. A zsidók, vagy ami ugyanez: az áldozatok kollektív emléke és elbeszélése. S ez két oldalról is kívülről jön, oktrojálódik a normateremtés igényvel – az elkövetők emléke és az ebből kialakult azonossága irányába. Többszörösen kívülről: mert a zsidók/áldozatok kollektív emléke számukra a maga természeténél fogva: külső. S ez az eredetében külső emlék megerősödést nyer a külföld recepciójában. Ezért az a képzet jöhet létre, hogy mint a hajdani szövetséges hatalmak – most a nyugati államok a kultúrában támadják Magyarországot a holokausttban játszott elkövetői szerepért. Ebben a legmegdöbbentőbb csavar volt Kertész sikere – amely abból a Németországból indult, amelyre 100 %-ban át lehetett (volna) tolni a magyar zsidók elpusztításáért a felelősséget. A zsidó/áldozati kollektív emlék e kívülről érkezése

okán csak felületes azonosulást kínál. (Kertész Imrét – s előtte egy még nem ismert holokauszt-regényt, melynek forrására Dalos György nyomán bukkantak rá – a német kultúra maga kereste, miután kihordta magából rá ezt az igényét.) S lehet, minél elsöprőbb a külföldi siker maszkja alatti norma- és elbeszélés-kanonizálás igénybejelentése, annál több, az elfojtásnak is teret adó ellenérzést és norma-elutasítást vált ki az elkövetők alakuló, s még meg nem szilárdult kollektív emlékezetében. S ez az oktrojálást, kioktatást, példamutatást oly érthetően zsigerből elutasító attitűd lök az irracionális értelmezések, „projekciók” irányába – pl. Horthy rehabilitásába, netán zsidómentővé átfestésébe, Koszorús Ferenc-féle mítoszépítésébe (ő mentette volna meg a budapesti zsidókat), avagy, ami még rosszabb: a holokausztot a Kun Béla/Trianon okozat darálómalmába lökésébe. Tehát mégcsak nem is, vagy nemcsak az ismerethiány, hanem a számomra érthető dac-szégyen-tehetetlenség alapú frusztráció irányítja a trauma diszkurzusát, illetve a hiányát. S ebben – életveszélyes paradoxon – egy-egy zsidó kollektív emlékezetet megérezkítő esztétikai és/vagy világsiker csak olaj a tűzre: ahelyett, hogy ez minden várakozás szerint elősegítené, épp ellenkezőleg, regresszíven megakadályozza a saját (elkövetői) kollektív emlékekhez való hozzáférés lehetőségét. „Ne a zsidók mondják meg nekünk, mi a teendő, legkiváltképp a legbensőbb tulajdonunkkal, a kollektív emlékeinkkel! (Ebben visszahagzik a Szabó Dezső-i, Szekfű Gyula-i, Németh László-i elutasítás, amelyet a zsidók betöltöttek a modern, illetve a modernné kecmergő magyar kultúrában.)

Azaz kialakult egy végzetes lépésritmus-váltás az emlékek piacán vagy versenyében, ami nem engedi a két kollektív emléket kibékülni egymással, s ezért sem az elkövetői, sem az áldozati traumától megszabadulni. Helyette – ezt szinte napi rendszerességgel tapasztalni – egy perpetuum mobile sebfelnyitó mechanizmust indít el, aminek nem látni a végét, s amitől a magyar társadalomban élni egyre elviselhetetlenebb.

A velem egy kultúrában és történelmi keretben élőkkel igaz szolidaritással csak azt a megfigyelésemet oszthatom meg: a már befejezett idejű el nem mondás és elfojtás az igazi magyar nemzeti tragédia. *Ugyanis a ki nem mondott és ezért betegségbe homogénizálódott emléket már nem gyógyíthatja meg senki.* Még maga a Teremtő sem, mert szabad akarattal ruházta fel az embert. Ezért ez így marad. Örök igazsággal ruházva fel a gábrieles-sasos-országalmás emlékművet, amely bizony sok igazságot hordoz a maga emlékelterítő funkciójában. Ha nem tervezetten is, de lényegesebb jelenséget ragad meg, mint eredetileg kitűzött célja, mert nem egy történelmi eseményt, hanem annak az emlékének az örökösei *geniusát* teszi „ércnél maradandóbbá”. Zsidóknak ebben a felelősségtérítő, s ezzel betegségkórokozó közösségben nem kötelező részt venni. Hogy hol és miben vegyen részt a magyar zsidó a csak egyoldalúan feldolgozott rettenetes emlékek terhével, de a megbékélés, sőt: annak a reménye nélkül – ez ugyanolyan fájdalmas kételyeket hordoz, mint amelyek ama Kassa felé tartó vonaton utazókat is mardoshatták.

2015. augusztus első hete

